

הגלות - חוליה הכרחית במהלך הגאולה

**הגלות - תכנית אלוקית • הטוב והמטיב • גלות מצרים •
ההעדר וההוויה החדשה • נורא עלילה • הגלות - שלב הכרחי
בגאולה • נחמתו של ר' עקיבא • ייחודו של ר' עקיבא • הודאה
על הגלות בליל הסדר**

הגלות - תכנית אלוקית

היחס שבין הגלות והגאולה נתפס אצלנו כמשבר ותיקונו. הגלות היא שבר נורא בתולדות עם ישראל, שמוטב היה אילו לא אירע כלל. ברם "מפני חטאינו גלינו מארצנו", ובדיעבד אנו מצפים להחזרת המצב לקדמותו, לאחר שתתמלא סאת הפורענות, ואז נשוב למדרגתנו המקורית, כפי שהייתה לפני החטא.

והנה האוון הרגישה לדברי חז"ל שומעת בדבריהם שהתהליך הוא הפוך: לא שהגאולה מתקנת את קלקולי הגלות, אלא שהגלות היא חיונית והכרחית לקידומה של הגאולה של כנסת ישראל, ושמבלעדי הגלות לא תיתכן גאולה.

מגמה זו נרמזת כבר בפתיחת דבריה של התורה, וכך דרשו חז"ל: "ר' חייא רבה אמר, מתחילת ברייתו של עולם צפה הקב"ה מקדש בנוי וחרב ובנוי.

'בראשית ברא אלקים', הרי הוא בנוי, כדכתיב 'לנטוע שמים וליסוד ארץ ולאמר לציון עמי אתה' (ישעיהו נא, טז). 'והארץ היתה תוהו ובהו' (בראשית א, ב), הרי זה חרב, כדכתיב 'ראיתי את הארץ והנה תוהו וגו' (ירמיהו ד, כג). 'ויאמר אלקים יהי אור' (בראשית א, ג), זה בנוי ומשוכלל, שנאמר 'קומי אורי כי בא אורך' (ישעיהו ס, א) (בראשית רבה ב, ז). הרי שכבר בראשית היצירה צפה הקב"ה את חורבנו של הבית ובנייתו של בית משוכלל יותר. ובדומה לזה נאמר לאברהם בכרית בין הבתרים: "ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום ועינו אותם ארבע מאות שנה" (בראשית טו, יג-יד). ידוע שאני מפזרן תדע שאני מכנסן, ידוע שאני ממשכנן, תדע שאני פורקן, ידוע שאני משעבדן, תדע שאני גואלן" (בראשית רבה מד, יח).

מובן, שאפשר היה להבין מאמרי חז"ל אלו באופן פשוט, שרשבש"ע ביקש בדברים אלו להרגיע את אברהם: תדע שתהיה גלות, אך תדע שתהיה גם גאולה, ועם ישראל ישוב למצבו הקודם; וכן לגבי המקדש, אף שהוא ייחרב, סופו שישוב ויבנה. אך נראה שיש בדברים אלו עומק הנוגע להבנה היסודית של פשר הגלויות בעם ישראל. כבר המהר"ל התעמק בסוגיא זו וניסה לפתור את חידת הגלות בעם ישראל, והסיק שאי אפשר להסביר את פשר הגלות באימרה המקובלת שמפני חטאינו גלינו מארצנו:

יש לך לשאול, למה זה ועל מה זה באו על אותם שהם עם ה', ריבוי הצרות המשונות, והרי האומות חוטאים הם, ולא מצאנו שבא עליהם פורענויות כמו שבא על אותם שהם עם ה', ובשביל זה לא יספיק התשובה שהחטא הוא היה הגורם, באשר אין ספק שנמצא החטא גם כן בשאר האומות יותר ויותר, ולא בא עליהם הפורענות כל כך (נצח ישראל, פרק יד).

סיפור מופלא מספרת הגמרא בסוף מסכת מכות:

שוב פעם אחת היו עולים לירושלים, כיוון שהגיעו להר הצופים קרעו בגדיהם, כיוון שהגיעו להר הבית ראו שועל שיצא מבית קדשי הקדשים, התחילו הן בוכין ור' עקיבא מצחק. אמרו לו מפני מה אתה מצחק, אמר להם מפני מה אתם בוכים, א"ל מקום שכתוב בו "והזר הקרב יומת" (במדבר א, נא), ועכשיו שועלים

הלכו בו ולא נבכה?! א"ל לכך אני מצחק, דכתיב "ואעידה לי עדים נאמנים את אוריה הכהן ואת זכריהו בן יברכיהו" (ישעיהו ה, ט), וכי מה ענין אוריה אצל זכריה, אוריה במקדש ראשון וזכריה במקדש שני? אלא תלה הכתוב נבואתו של זכריה בנבואתו של אוריה. באוריה כתיב "לכן בגללכם ציון שדה תחרש וירושלים עיין תהיה והר הבית לבמות יער" (מיכה ג, יב). בזכריה כתיב "עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים" (זכריה ח, ד), עד שלא נתקיימה נבואתו של אוריה הייתי מתיירא שלא תתקיים נבואתו של זכריה, עכשיו שנתקיימה נבואתו של אוריה, בידוע שנבואתו של זכריה מתקיימת. בלשון זה אמרו לו, עקיבא נחמתנו, עקיבא נחמתנו (מכות כד ע"ב).

כל הלומד גמרא זו עומד ומשתומם למקרא דו שיח זה בין ר' עקיבא לחבריו. "הייתי מתיירא שלא תתקיים נבואתו של זכריה"? ! וכי ספק היה לר"ע וחבריו שנאמן הוא ה' אלוקינו ונאמנים דבריו, ואין הקב"ה חוזר בו מדבר טוב, "ודבר אחד מדברין אחור לא ישוב ריקם"? ! (מברכות ההפסטה) ועוד, במה שכנע ר"ע את חבריו, ומה חידש להם שלא ידעו לפני כן, וכי הם לא ידעו את הכתוב בזכריה ש"עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים", ושכסופו של דבר תבוא הגאולה? גם נוסח התשובה לר"ע טעון בירור, "עקיבא נחמתנו, עקיבא נחמתנו", ב' פעמים. ולא בכדי הוא, שהרי חז"ל נתנו לנוסח זה משנה חשיבות, כשהדגישו ואמרו "בלשון הזה אמרו לו".

הטוב והמיטיב

"והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד" (זכריה יד, ט), ושאלו על כך במס' פסחים,

אטו האידנא לאו אחד הוא? אמר רבי אחא בר חנינא לא כהעולם הזה העולם הבא, העוה"ז על בשורות טובות אומר 'ברוך הטוב והמיטיב', ועל בשורות רעות אומר 'ברוך דיין האמת', לעוה"ב כולו הטוב והמיטיב (פסחים נ, ע"א).

ויש להבין כוונת הגמרא שבעולם הבא יברכו על הרעה ברכת הטוב

והמיטיב - האם תהיה רעה בעולם הבא, והרי הכל יהיה טוב? ! וכך כתב רש"י שם: "שאינן שם בשורה רעה". חכמי ישראל פירשו שאינן הכוונה שבעולם הבא כשתהיה בשורה רעה יברכו הטוב והמיטיב, שאכן לא תהיה שם בשורה רעה כלל; אלא כוונת חז"ל שהמבט שלנו ישתנה, ועל אותה בשורה רעה שברכנו בעוה"ז ברוך דיין האמת, נברך בעולם הבא הטוב והמיטיב, משום שיתברר שמה שסברנו שהוא רע, לא היה אלא למראית עין וחוסר הבנה שלנו - וע"כ נברך למפרע הטוב והמיטיב, משום שנבין שגם הרע הוא חלק ממהלך של טוב שיתגלה בסופו של דבר. "והגם כי אין אנו מבינים איך יהיה מתהפך מה שעבר, לפי שאנחנו בתוך הטבע והזמן, אבל לעתיד נראה ונבין זה ההיפוך לטובה, ולכן אמר יעקב אבינו ע"ה, 'והיה ה' לי לאלקים' (בראשית כח, כא), ופירש"י, שיחול שמו עלי מתחילה ועד סוף, כי זה היה בחינת יעקב אמת, והאמין כי יחול אלוקותו עליו, ויהיה למפרע הכל מתוקן" (שפת אמת, ויצא תרנ"ח).

וכן פירש שם הצל"ח:

דכתיב "ואמרת ביום ההוא אודך ה' כי אנפת בי" (ישעיהו יב, א), לפי שמעליון לא תצא הרעות, ואין דבר רע בא מהקב"ה והכל הוא לטובה, ואפי' הפורענות שבא על האדם אינו רעה אבל טוב, לזכך אותו ולהכניע יצה"ר ולטהר הנשמה שיזכה לעולם שכולו טוב, אלא שהאדם בעוה"ז אינו מבין הדבר לאשורו, ונדמה בעיניו כאילו היא רעה, כמו החולה שעושין לו תחבושת ויש לו יסורין, והחולה השוטה צועק להסיר התחבושת, אבל החכם סובל בשמחה, וכן הוא יסורי הרשעים הם תחבושת. אמנם אחר מותו שרואה ומבין הטוב האמיתי, וכמו"כ לע"ל כשנזכה לזה במהרה, נאמר "אודך ביום ההוא כי אנפת בי, שניתן הודאה לשעבר על שנתאנף בו הקב"ה לפי שעה, שהיטיבו באחריתו.

וזהו כוונת המאמר כאן - בעוה"ז אומר על בשורות רעות דיין האמת, שסובר שזהו מצד הדין, ולעוה"ב כולו הטוב והמיטיב, פירוש שיראה למפרע שכולו היה מדה טובה, והיה לו לברך על הכל הטוב והמיטיב (צל"ח, פסחים ג, ע"א)*.

* ועיין עוד במכתב מאליהו, ח"ג, עמ' 240, 265 ועוד; ובאסופת מערכות למרן ראש הישיבה,

שני יסודות לימדונו חז"ל במאמר זה :

א. שכל המתרחש בעולם איננו מקרי, אלא הכל במשפט ובהשגחה אלקית, וכדברי הרמב"ם בריש הלכות תענית: "מצות עשה מן התורה לזעוק ולהריע בחצוצרות על כל צרה שתבא על הצבור וכו', אבל אם לא יזעקו ולא יריעו, אלא יאמרו דבר זה ממנהג העולם אירע לנו וצרה זו נקרה נקרית, ה"ז דרך אכזריות וגורמת להם להדבק במעשיהם הרעים, ותוסיף הצרה צרות אחרות, הוא שכתוב בתורה 'והלכתם עמי בקרי והלכתי אף אני עמכם בחמת קרי' (ויקרא כו, כג-כד), כלומר: כשאביא עליכם צרה כדי שתשובו, אם תאמרו שהוא קרי, אוסיף לכם חמת אותו קרי (שם שם, כח). וע"כ מברכים על הרעה "דיין האמת", שמשמעותה של ברכה זו, שאנו מאמינים שיש דין ויש דיין, והכול דין אמת, אף שאיננו מבינים תכליתה של כל הנהגה.

ב. אף זו נתחדש מהגמרא בפסחים, שלא זו בלבד שהכל דין אמת, אלא שלעתיד לבא יוברר למפרע שהכול לטובה. אמנם כיום אין אדם רשאי לברך על הרעה "הטוב והמיטיב", משום שעדיין איננו מכירים את הטוב שברע, אך עלינו להאמין שלבסוף נתעלה להכרה הברורה שגם הדין והמשפט הוא חסד. ואכן "מרן הרב מפוניבז' היה אומר בשם החפץ חיים זצ"ל: אסור לומר רע, מר מותר לומר". היינו, שהכרתנו בדין ובמשפט שהוא כתרופה מרה, אך לא רע (הרב פרינדלנדר, שפתי חיים, אמונה ובחירה ח"ב, עמ' רלו).

חז"ל מספרים, שאף גדולי הנביאים התקשו בהבנת הטוב שברע. וכך אמרו :

אמר ריב"ל למה נקרא שמם אנשי כנסת הגדולה, שהחזירו עטרה ליושנה. אתא משה אמר 'האל הגדול הגבור והנורא' (דברים י, יז), אתא ירמיהו אמר: נכרים מקרקרים בהיכלו, איה נוראותיו? לא אמר נורא (ירמיהו לב, יח). אתא דניאל אמר נכרים משתעבדים בבניו, איה גבורותיו? לא אמר גבור (דניאל ט, ד). אתו אינהו אמרו אדרבא, זוהי גבורתו, שכובש את כעסו ונותן ארך אפים לרשעים, ואלו הן

הרב חיים יעקב גולדוויכט זצ"ל, בראשית ח"ב, עמ' מח, ועוד שם.

נוראותיו, שאלמלא מוראו של הקב"ה, היאך אומה אחת יכולה להתקיים בין האומות. ורבנן היכי עבדי הכי ועקרו תקנתא דתקין משה? אמר ר' אליעזר, מתוך שיודעים בהקב"ה שאמיתי הוא, לפיכך לא כזבו בו' (יומא סט, ע"ב).

וביאר רש"י: "לא כזבו בו - מסכים על האמת ושונא את השקר". לברך היום על שמועה רעה "הטוב והמיטיב", הוא שקר, אך אמונה בטוב קיימת גם בעוה"ז.

חז"ל אמרו, שעוה"ז דומה ללילה ועוה"ב דומה ליום (עפ"י קהלת רבה, ז, ח). ביום הכול נראה יפה ומסודר, אך בלילה המראה מטושטש, והעולם נראה כמופקר, ההנהגה האלקית אינה מסודרת וכל דאליים גבר. ע"כ ביום אנו אומרים בברכת שמע "אמת ויציב ונכון וקיים וטוב ויפה וכו'", אך בלילה שאיננו רואים את האמת והיופי, אומרים "אמת ואמונה"; ראייה אין כאן, אך אמונה קיימת. "להגיד בבקר חסדך ואמונתך בלילות" (תהלים צב, ג) - את חסדיו המרובים של רבש"ע רואים בבירור בבקר, אך בלילה אין רואים אלא מאמינים.

ר' נחמן מברסלב בסיפורו "איש היער" מספר, שבלילה נשמע ביער קול צחוק מתגלגל. וכששאל את איש היער לפשר הצחוק, ענה לו שזה הצחוק שצוחק היום על הלילה. אמנם בלילה הכול נראה כג'ונגל, בלא השגחה ולית דין ולית דין, אך היום צוחק ומלגלג על הלילה ומבקש רק מעט סבלנות, עד שיפציע השחר - ואז הכול יראה אחרת. גם אנו מצפים שלעתיד לבוא הכול יראה באור אחר, ואפשר יהיה לברך על הכל ברכת הטוב והמיטיב.

גם ירמיהו ודניאל ידעו בשכלם ובאמונתם את מה שטענו אנשי כנסת הגדולה, שגם בשעת הצרות והגלות באים לידי ביטוי גבורות ה' ונוראותיו, אבל כיוון שהם חיו וראו את הפורענות והגלות בהתרחשותם, לכן חסרה להם שלמות הרגשת הלב ושלמות הכרת הלב שהשי"ת הוא גיבור ונורא. הם ידעו שהקב"ה אמיתי ורוצה שישבחוהו רק במה שמרגישים בלב באמת, לכן לא אמרו שבחים אלו ולא כיזבו בו. אולם לאנשי כנסת הגדולה היה ענין לחנך את העם לקראת הגלות הארוכה, לראות את העתיד כבר

בהווה, ולהאמין שאנו בדרך אל הטוב וזרעי העתיד נזרעים כבר בהווה - על כן הם החזירו עטרה ליושנה, ולמדו את כנסת ישראל שגם בלילה יש חוק וסדר, ואף שאיננו מבינים אותו, אנו מאמינים שכל הדרכים מובילים לעתיד המתוקן.

הרב סלובייצ'יק פירש בזה את נוסח הקדושה שאנו אומרים כמה פעמים ביום. "קדוש קדוש קדוש ה' צבאות מלא כל הארץ כבודו" (ישעיהו ו, ג), ו"ברוך כבוד ה' ממקומו" (יחזקאל ג, יב). הפסוק הראשון נאמר במראה המרכבה שראה ישעיהו, ואילו הפסוק השני נאמר ליחזקאל "ותשאני רוח ואשמע אחרי קול רעש גדול ברוך כבוד ה' ממקומו", בקדושה אנו משלבים את שני הפסוקים "קדוש קדוש ה' צבאות מלא כל הארץ כבודו, כבודו מלא עולם, משרתיו שואלים זה לזה איה מקום כבודו, לעומתם ברוך יאמרו, ברוך כבוד ה' ממקומו".

שכן חז"ל אמרו "כל שראה יחזקאל ראה ישעיהו. למה יחזקאל דומה? לבן כפר שראה את המלך, ולמה ישעיהו דומה? לבן כרך שראה את המלך" (חגיגה יג ע"ב). רש"י פירש שם, שישעיהו "לא חש לפרש את הכל, שהיה בן מלכים וגדל בפלטין, ובן כרך הרואה את המלך אינו נבהל ואינו תמה ואינו חש לספר", וע"כ לא הרחיב את תיאור המרכבה והחיות, אלא סיפר בקצרה "ואראה את א-דני יושב על כסא רם ונישא ושוליו מלאים את ההיכל, שרפים עומדים ממעל לו, שש כנפים שש כנפים לאחד, בשתים יכסה פניו ובשתים יכסה רגליו ובשתים יעופף, וקרא זה אל זה ואמר קדוש קדוש קדוש ה' צבאות מלא כל הארץ כבודו" (ישעיהו ו, ג-א). לעומתו האריך יחזקאל בתיאור המרכבה בפרק א' ופרק י', שכן הוא דומה לבן כפר שהגיע פעם ראשונה לעיר הגדולה, מתפעל מכל מה שרואה, וכשחוזר לכפרו מספר לחבריו כל מה שראה ומרחיב את התיאור על כל פרט.

ובדומה לזה כתב הרמב"ם במורה נבוכים, שיש חילוק בין מדרגת ישעיהו לזו של יחזקאל, "ואפשר שאומר הדברים האמין שישעיהו שלם יותר מיחזקאל, ושהשגה זאת שיחזקאל הופתע ונבעת ממנה, היתה ידועה לישעיהו במדה כזאת שלא היה צורך להפליג בדברים כדי לספרה, מכיוון שהיתה דבר הידוע לשלמים" (מורה נבוכים, תרגום מיכאל שוורץ, ג, ו).

לדעתו של הרב סולובייצ'יק, לא באו חז"ל לעשות הבחנה בין שני הנביאים הגדולים, אלא כוונה אחרת היתה להם בדבריהם, והרי תורף דבריו: הנסיבות ההסטוריות השונות שבין שתי התקופות יצרו את ההבדל שבין שתי הנבואות. ישעיהו ראה מראות אלקים בירושלים, בית המקדש עומד על תילו והעם יושב על אדמתו, ריח הניחוח, עשן התמיד וענן הקטורת עדיין עולים, "קיימא סיהרא באשלמותא". בכל מקום שפונים נראה גילוי שכינה, "ראיתי את ה' יושב על כסא רם ונישא ושוליו מלאים את ההיכל", ניסים והשגחה אלקית נראים בכל פינה, כל ההיכל מלא מכבודו, ואז מכריז ישעיהו בשמחה, "קדוש קדוש קדוש ה' צבאות מלא כל הארץ כבודו", אין מקום שאפשר להתעלם מכבודו.

אחרות לגמרי היו הנסיבות ההיסטוריות שבהן ראה יחזקאל את מראות האלקים, לא בבית המקדש, אלא על נהר כבר, בגלות. ירושלים וביהמ"ק חרבו, העם בגלות ובשעבוד, הכול עולה בלהבות אש, "רוח סערה באה מן הצפון, ענן גדול ואש מתלקחת" (יחזקאל א, ד). האם אפשר לראות את ה' היושב על כסא רם ונישא, הלא הכל בסביבת הנביא לועג ובוז לו? איך אפשר לגלות את אלקים בסביבה כזאת? במחנות ריכוז ומשרפות אושויץ, במיידאנק וטרבלינקה, כשהכל נשרף ונחרב, והרקיע הוא "כעין הקרח הנורא" (שם שם, כב) - כולם שואלים "איה מקום כבודו"; האם באמת יש אלקים? ואם יש, איך הוא נותן לעולם להתנהל בצורה כ"כ מופקרת?

אך הנביא אינו נכנע, והוא מגלה "מעל לרקיע אשר על ראשם, כמראה אדם עליו מלמעלה" (שם שם, כו), שם יש כסא רם ונישא, שם מקום כבודו - "ותשאני רוח ואשמע אחרי קול רעש גדול, ברוך כבוד ה' ממקומו" (שם ג, יב). שירה זו אינה כשירתו של ישעיהו, יש כאן הסתרת פנים, ולמרות כל זה, מבעד לעב הענן והערפל נראה כבוד ה'. אמנם הוא אינו "משגיח מן החלונות" (שיר השירים ב, ט), אי אפשר לראות את דמותו שנענת על אדן החלון, התריס מוגף, הוא אינו נראה כלפנים - אך מ"מ הוא "מציץ מן החרכים", הוא רואה הכול כמו לפני הגפת התריס. וכנסת ישראל הכניסה את שתי השירות לקדושה אחת (הרב סולובייצ'יק, ימי זכרון, עמ' 55-57).

גלות מצרים

דוגמה אופיינית למבט מרומם כזה הוא סיפור הירידה למצרים. כל הקורא מפרשת וישב ואילך מתרשם, שהירידה למצרים נגרמה ע"י שנאת האחים, ואלמלא זאת לא היו ישראל גולים למצרים. ואמנם כך אמרו חז"ל, "אמר רבא בר מחסיא אמר רב, לעולם אל ישנה אדם בנו בין הבנים, שבשביל משקל שני סלעים מילת שנתן יעקב ליוסף יותר משני בניו, נתקנאו בו אחיו, ונתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים" (שבת, י ע"ב, מגילה טז ע"ב). ברם כל תינוק של בית רבן יודע, שתחילת הגלות איננה במכירת יוסף, אלא בפרשת לך לך, בגזרת ברית בין הבתרים - וכבר העירו על כך הראשונים (עיין תוס' ור"ן, שבת שם).

ובאמת גם חז"ל ביארו שראוי היה יעקב לירד למצרים בשלשלאות:

אמר הקב"ה, בני בכורי ואני מורידו בבזיון, אתמהה (בראשית רבה, פו, ב). א"ר תנחומא, למה"ד, לפרה שמבקשין ליתן עול בצוארה והיא מונעת את העול מצוארה, מה עשו, נטלו את בנה מאחוריה ומשכו אותה לאותו מקום שמבקשין בו לחרוש, והיה העגל גועה, שמעה הפרה בנה גועה, הלכה שלא בטובתה בשביל בנה. כך הקב"ה היה מבקש לקיים גזירת ידוע תדע, והביא עלילה לכל הדברים האלה וירדו למצרים ופרעו את השטר, לכך נאמר "ויוסף הורד מצרימה", הוי, נורא עלילה על בני אדם (תנחומא, וישב (ורשא) סי' ב, ועיין לקמן מ"ש בעניין מדרש זה).

בעניין גלות מצרים ניתנה לנו רשות להציץ אל מאחורי הפרגוד, ולראות איך רבש"ע מנהל את עולמו מאחורי הקלעים. ישנה תכנית קבועה מראש ונגזרה הגזרה, והיא מתממשת ע"י מעשי בני אדם, שאינם יודעים שהם פועלים בשליחות אלוקית. אלמלא הסיט המקרא את הפרגוד, לא היינו מבינים את מהלך האירועים, ובוודאי שהנפשות הפועלות בתוככי האירועים והנתונות בעיצומו של המשבר לא חשו במהלכים האלקיים. ע"כ התלונן יעקב "למה הרעותם לי להגיד לאיש העוד לכם אח" (בראשית מג, ו).

ואכן יעקב ראה בגזרת יוסף לשלוח אליו את בנימין מעין עונש שבא עליו

שלא כדין, וחז"ל התרעמו על קוצר ראייתו.

מעולם לא אמר יעקב אבינו דבר של בטלה אלא כאן, אמר הקב"ה:
אני עסוק להמליך את בנו במצרים, והוא אומר למה הרעותם לי,
הה"ד "למה תאמר יעקב ותדבר ישראל נסתרה דרכי מה' ומאלוקי
משפטי יעבור" (ישעיהו מ, כז), (בראשית רבה צא, י).

נשמע מכאן כאילו חשב יעקב, שישנם אירועים שהם מחוץ להשגחה
האלקית. רק כשנתוודע יוסף אל אחיו, הבינו כולם את פשר המאורעות.
וכך אמר יוסף לאחיו: "ועתה אל תעצבו ואל יחר בעיניכם כי מכרתם אותי
הנה, כי למחיה שלחני אלקים לפניכם" (בראשית מה, ה). "וישלחני אלקים
לפניכם לשום לכם שארית בארץ ולהחיות לכם לפליטה גדולה. ועתה לא
אתם שלחתם אותי הנה כי האלקים, וישימני לאב לפרעה ולאדון לכל ביתו
ומושל בכל ארץ מצרים" (שם שם, n-z). "ואתם חשבתם עלי רעה, אלקים
חשבה לטובה, למען עשה כיום הזה להחיות עם רב" (שם נ, כ). רק עתה
הבינו יוסף והאחים למפרע את הטוב שהיה גנוז במכירה.

בזה ניתן להסביר את הפרשה המופלאה של פגישת יעקב ויוסף. "ויאסור
את מרכבתו ויעל לקראת ישראל אביו גושנה וירא אליו ויפל על צואריו
ויבך על צואריו עוד" (שם מו, כט), וכתב שם רש"י: "אבל יעקב לא נפל
על צואריו יוסף ולא נשקו, ואמרו חז"ל שהיה קורא את שמע" (עיין תורה
שלמה, אות קעז). והדברים מופלאים, עשרים ושתים שנה מתאבל יעקב על
בנו, ועתה כשהוא סוף סוף נפגש עמו, הריהו קורא קריאת שמע ומתעלם
מיוסף? ! בעלי המוסר פירשו, שדווקא בשעה זאת, שבה געו רגשות עזים
של אהבה כלפי יוסף, עמד יעקב והקדישם לשמים: "שמע ישראל - ואהבת
את ה' אלקיך".

אולם עפ"י דרכנו, ניתן לפרש מדרש זה באופן אחר. יעקב, כאמור,
לא הבין את פשר המאורעות ובא בתלונה על הרעה שגלגלה ההשגחה
האלקית לפתחו - "למה הרעותם לי". יעקב עבר את צרת יוסף ואת צרת
לבן ועָשָׂו, ועתה מתחוללת מעל ראשו צרת בנימין. נדמה שהמשפחה
מתפוררת, שעתה עובר יעקב תהליך דומה למה שעבר אברהם בפרידתו
מישמעאל, ויצחק מעָשָׂו, ועכשיו פוקד משבר דומה גם את בית יעקב.

רק ברגע הפגישה עם יוסף כשכל המשפחה מתאחדת, ומתברר שמיטתו של יעקב שלמה, ויוסף עומד בצדקו והוא שליט במצרים - רק אז הבין יעקב למפרע את מסתרי ההנהגה האלקית, והוא בירך עתה הטוב והמיטיב על מה שבעבר נחשב בעיניו כרעה, והרי זה כמו שיהיה לעתיד לבוא, כשהיה ה' אחד ושמו אחד, שיברכו על הרע הטוב והמיטיב. יעקב שרוי עתה במדרגת העולם שלעתיד לבוא, שמבין את סוד ההנהגה המאוחדת, אחדות השם, וע"כ קרא "שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד".

בזה נבין גם את דברי חז"ל על משה רבינו. את הפסוק "אז ישיר משה" דרשו חז"ל:

הה"ד 'נופת תטופנה שפתותיך' (שיר השירים ד, יא), אמר משה: רבון העולמים, במה שחטאתי לפניך בו אני מקלסך וכו', כך אמר משה לפני הקב"ה, יודע אני שחטאתי לפניך באז, שנא' "ומאז באתי לדבר אל פרעה", והרי טבעת אותו בים, לכך אני משבחך באז, הה"ד "אז ישיר משה". בוא וראה דרך הצדיקים במה שהם סורחים הם מתקנים וכו'. ממי הם למדים, מן הקב"ה, שבדבר שהוא מכה הוא מרפא, שנאמר "כי אעלה ארוכה לך וממכותיך ארפאך" (ירמיהו ל, יז), ממכות שאני מכה אותך, מהם אני מרפא אותך. מנין, תדע כן מן הקב"ה, צא ולמד ממרה, שהורה למשה דבר מר והשליך למים ונמתקו המים, שנאמר 'ויורהו ה' עץ וישלך אל המים וימתקו המים' וכו' (שמות טו, כה)... מכל מקום עץ מר היה והמתיק המים המרים. וכך משה לא קנטר אלא באז, ובמה שסרוך יתקן מעשיו ואמר 'אז ישיר משה' (שמות רבה, כג, ג).

כשאמרו חז"ל 'שב'אז' קלקל וב'אז' תיקן, לא היתה כוונתם לשימוש במילה זזה בלבד, אלא משמעות עמוקה וקשר מהותי יש כאן בין החטא של "מאז באתי לדבר אל פרעה הרע לעם הזה", לתיקון של "אז ישיר". משה היה סבור שכשיקיים שליחותו והוא ידרוש מפרעה לשלח את העם בשם ה', תתממש השליחות מיד, ובני ישראל יצאו לארץ ישראל ביד רמה. לתמהונו לא קרה כדבר הזה, אדרבה, המצב הורע כתוצאה מפגישתו עם פרעה, וע"כ התלונן משה ואמר "למה הרעות לעם הזה, למה זה שלחתי, ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה והצל לא הצלת את עמך"

(שמות ה, כב-ג). גם בהמשך שליחותו אירעו דברים מוזרים, וביאר הר"ן בדרשותיו, שישראל "ראו בעיניהם דברים של תימה שצריכים להתבאר" (דרשות הר"ן, סוף דרוש יא).

א. לאחר שבישר משה לישראל שה'פקד אותם ועומד להעלותם מעוני מצרים אל ארץ זבת חלב ודבש, הוא אמר לפרעה "אלקי העברים נקרא עלינו נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר ונזבחה לה' אלוקינו" (שמות ה, ג). ודבר זה תמוה היה, שלא דיבר עם פרעה בצורה נחרצת, כפי שאמר לישראל, שיאמר לפרעה שהגיע קצם של ישראל להיגאל ושלא ישתעבד בהם עוד - היד ה' תקצר להכניע את לבו של פרעה? ודבר זה גרם לפקפוק בשליחותו של משה.

ב. "דבר נא באזני העם וישאלו איש מאת רעהו וכו' כלי כסף וכלי זהב" (שם יא, ב). גם דבר זה היה תמוה בעיניהם, שהרי המצרים היו חייבים ממון רב לישראל, תמורת עבודה רבת שנים כ"כ, ולמה היו ישראל צריכים לבוא עליהם ברמאות ולשאל מהם כלי כסף וזהב, שנראה שכיוון ששאלו מהם, יש צורך להחזיר להם? ולמה לא יאמרו "תנו לנו שכרנו שנשתעבדתם בנו כך וכך ממון, והרי אמרו חז"ל: אל תכנס לחצר חברך ליטול את שלך שלא ברשות, שלא תראה עליו כגנב, אלא שבור שיניו ואמור לו שלי אני נוטל. וכל אלו הדברים מתמיהין בעצמם, וראוי שיפול ספק מצדן לישראל בנבואתו של משה" (לשון הר"ן, שם, שם).

כהסבר לכל התמיהות הללו מפנה הר"ן לפסוק בישעיהו "ה' אלקי אתה, ארוממך אודה שמך, כי עשית פלא עצות מרחוק אמונה אומן" (ישעיהו כה, א). וביאר הר"ן, שמדרכי ה' להביא עצות מרחוק להפיל שונאו בדין ולהינקם בו, ורצה ה' לדון את המצרים במידה כנגד מידה, ושיטבעו בים בבחירתם החפשית. וע"כ לא הודיע לו משה שהם יוצאים ממצרים לצמיתות, אלא ביקש רק חופשה לג' ימים, וכן ביקש מישראל שישראל יחזרו כלי כסף וזהב, ובוודאי יחזירו - כדי שהמצרים יסברו שישראל יחזרו לעבודתם; וכשיראו שאינם שבים ירדפו אחריהם, כפי שאכן קרה, "וכוונת כל הדברים האלה היתה נעלמה מישראל, ואולי גם ממשה".

כשראו ישראל את מצרים מת על שפת הים - "וייראו העם את ה' ויאמינו

בה' ובמשה עבדו" (שמות יד, לא), כאן הבינו ישראל למפרע את ההנהגה האלקית. כאן הבין משה, מדוע היה צריך לעבור תהליך קשה של שעבוד נורא, שהרי יסוד האמונה בישראל ובאנושות בכלל הוא עשר המכות ויציאת ישראל ממצרים וקריעת ים סוף. וכן אמר ה' למשה, "כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו למען שתי אותותי אלה בקרבם, ולמען תספור באזני בןך ובן בןך את אשר התעללתי במצרים" (שם י, א-ב). וכן אמר יתרו על קריעת ים סוף, "עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים, כי דבר אשר זדו עליהם" (שם יח, יא), ואמרו חז"ל: "בקדירה שבישלו בה נתבשלו" (סוטה, יא ע"א), "וכן כל אומה ומלכות שבאו להזיק את ישראל בו בדין דנן. לעולם אמרו במדה שאדם מודד, בה מודדין לו, שנא' כי דבר אשר זדו עליהם" (מכילתא דרבי ישמעאל בשלח. מסכתא דעמלק פרשה ב ד"ה ויאמר ה').

לו היה פרעה משלח את ישראל מיד, היה העולם חסר את כל האותות והמופתים, ונגרע ממנו יסוד האמונה. לכתחילה נדמה היה שלא הבינו את פשר הכבדת הלב של פרעה, אולם רק עתה הבינו למפרע את סוד ההנהגה האלקית: "עצות מרחוק אמונה אומן". ופירש המלבי"ם שם: "הנפלאות האלה עשית למען עצות שיעצת מרחוק ע"י נביאיך למען אומן אמונה, לחזק את האמונה וכו'". רק עתה הבין משה במה חטא כשאמר "למה הרעות לעם הזה וכו', ו מ א ז באתי לדבר אל פרעה הרע לעם הזה והצלת את עמך" - תיקן ב א ז ישיר, בברכת הטוב והמיטיב.

ומסיים הר"ן את דרשתו בדברים היפים גם לאירועים שבימינו, וז"ל:

כי דרכי ה' נשגבים מאוד, אשר אם יאמר החכם לדעת, לא יוכל למצוא. והנה אנו רואים בגאולה זו של מצרים, שבאותה עת בעצמו, שהיתה הגאולה, ובה היו רואים עצמם נגאלים, ועם כל זה היו רואים פעלים ומעשים שהם סיבת גאולתם, ואעפ"כ היו נלאים לעמוד על סיבתם עד שגילה השי"ת עניינם. כל שכן אנחנו שראוי שנהיה סכלים יותר בגאולה מפני זה כתב הרמב"ם ז"ל, שלא יודעו הדברים ההם איך יהיו, עד שיהיו.

עם סיומה של מלחמת ששת הימים היינו סבורים, שתקופתנו זו תחתום את עידן הגלות, ואורו של משיח ילך ויתגלה. לתמהוננו, אנו רואים

נסיגות וסיבוכים כפי שאירעו בתקופת יציאת מצרים. יהיו דברי הר"ן לנגד עינינו.

מעתה מובן שרעיון הסיום של המדרש, שהצדיקים למדים מהקב"ה שאמר "ממכותיך ארפאך - ממה שאני מכה מהם אני מרפא", אינו בא ללמד שהקב"ה מבטיח שאמנם הוא מכה, אך הוא גם מרפא - אלא שהמכה עצמה משמשת רפואה, "בדבר שאני מכה אני מרפא". וזאת הראיה שהביאו חז"ל, "ויורוהו ה' עץ וישלך אל המים וימתקו המים", שהעץ המר - הוא זה שהמתיק את המים. ומכאן למד משה, שמה שנחשב בתחילה אירוע קשה ורע, המחליש את האמונה - התברר לבסוף שהוא זה שמבסס את האמונה: "ויאמינו בה' ובמשה עבדו", וראוי לומר עליו שירה.

וזהו דרכם של חז"ל לראות את הטוב אף בכל מה שנראה כרע, ולהאמין שבכל אירוע גנוז אור השואף אל הטוב. נחום איש גם זו היה רגיל לומר על כל דבר "גם זו לטובה", ולא רק שקיבל את הרע בהכנעה, אלא האמין בטוב שיצמח ממה שנראה כרע. וכך מספרת הגמרא: פעם אחת שלחו ישראל דורון לקיסר, אמרו ילך נחום איש גמזו, שהוא מלומד בנסים. שלחו בידי ארגז מלא באבנים טובות ומרגליות, הלך ולן בפונדק. בלילה קמו דיירי המקום, רוקנו את הארגז ומילאוהו בעפר. למחר כשראה מה שעוללו לו, אמר גם זו לטובה. כשהגיע לקיסר וראה את הארגז מלא בעפר, ביקש להורגו, אמר צוחקים עלי היהודים, אמר גם זו לטובה. בא אליהו ונדמה להם כאחד מהם, א"ל אולי זה העפר מעפרו של אברהם אביהם, שכשהיה משליך עליהם מעפר זה, היה הופך לחיצים וחרבות, שנאמר "יתן כעפר חרבו כקש נידף קשתו" (ישעיהו מא, ב). היתה שם מדינה אחת שלא יכל הקיסר לכבשה, ניסו את העפר וכבשה. הכניסו לבית גנזיו ומילא את הארגז באבנים טובות ומרגליות ושלחו בכבוד לביתו. כשחזר למלון שאלוהו דייריו, מה עשית שכ"כ כבדו אותך. אמר להם, מה שלקחתי מכאן הבאתי לשם. הלכו והביאו לקיסר מאותו עפר, אמרו לו, אותו עפר משלנו היה. ניסו ובדקו ולא נעשה דבר, הרגו את אותם דיירים (תענית כא ע"א, מתורגם בתרגום חופשי).

חז"ל לימדונו, שנחום איש גם זו לא רק האמין שמכל רע יצא טוב, אלא

מה שנראה רע, הוא הוא הטוב; שהרי בסופו של דבר התברר שלמלך אין צורך באבנים טובות ומרגליות, אלא דוקא אותו עפר שהביא נחום הוא שהיה חסר למלך, ומה שהיה נראה בתחילה כמכה, התגלה בסופו של דבר כתרופה, והוא עצמו היה הישועה.

וכך מספרת הגמרא על תלמידו של נחום איש גם זו, ר' עקיבא:

תנא משמיה דר"ע, לעולם יהא אדם רגיל לומר 'כל מאי דעביד רחמנא לטב עביד'. באותו מעשה בר"ע שהיה הולך בדרך, הגיע לאותה העיר וביקש מקום ללון, ולא נתנו לו, אמר "כל מאי דעביד רחמנא לטב עביד". הלך ולן בשדה, והיה אתו תרנגול חמור ונר. באה הרוח וכבתה את הנר, בא חתול וטרף את התרנגול, בא אריה ואכל את החמור, אמר "כל מאי דעביד רחמנא לטב עביד". בלילה באו גייסות שודדים, שבו את אנשי המקום. אמר להם, לא אמרתי לכם, כל מה שעושה הקב"ה הכל לטובה (ברכות, ס ע"ב).

וביאר רש"י שם: אילו היה הנר דלוק היה הגייס רואה אותו, ואילו היה החמור נוער או התרנגול קורא, היה הגייס בא ושובה אותו.

כפיו של מרן ראש הישיבה, הרב חיים גולדוויכט זצ"ל, היה מרגלא סיפור זה.

מעשה בפריץ, שיהודי ניהל את עסקיו הגדולים, והצליח מאוד במעשיו. כיוון שלא יאה לפריץ שיהודי ינהל את עסקיו, היה המנהל הרשמי גוי, לא יוצלח, אך בפועל ניהל היהודי את אחוזתו. מובן, שהמנהל הגוי קינא ושנא את היהודי, ופעם כשיצא הפריץ לחופשה ונעדר כמה שבועות מהאחוזתו, ניצל המנהל הגוי את העדרו של הפריץ, והפליא ביהודי את מכותיו, כל אימת שפגע בו. הגיעו הדברים לידי כך, שמירי ראות היהודי את הגוי מרחוק היה פונה לדרך עוקפת, ובלבד שלא יפגע באותו גוי. כששב הפריץ מחופשתו, התלבט היהודי יחד עם אשתו, האם מן הראוי לילך לפריץ ולספר לו כל מה שאותו גוי התעלל בו. משהכריעו לעשות כן, הלכו יחדיו לביתו של הפריץ, האיש נכנס ללשכה, והאשה המתינה בחוץ. לאחר זמן רב יצא האיש כשבידיו שני תיקים כבדים ופניו רעים. מיד נזעקה האשה לשאלו על שאירע בלשכה. סיפר לה האיש שהוציא את יומנו, והראה לפריץ מה עשה

לו הגוי מידי יום. על כל התנכלות של הגוי ליהודי הוציא הפריץ מטבע זהב משולחנו ושם בתיק, ומכאן ריבוי המטבעות בתיקים. שאלה האשה, אם כן הכל כשורה והכל לטובה, מדוע פניך רעים כל כך? ענה לה האיש, נכון, הכל טוב, אך היודעת את כמה פעמים התחמקתי ממנו... סופו של דבר, כשתגיע עת הגאולה, נהיה כחולמים ולא נאמין למראה עינינו: איך מכל מה שסברנו שהוא רע וברכנו עליו דיין האמת, יצא כל הטוב הזה? (ועי' נדה לא ע"א עה"פ אורך ה' כי אנפת ב) ובלשונו של הראי"ה קוק:

והמארה לברכה מתהפכת, והצפון אשר משם הרעה נפתחת, משם האורה תופיע, והשלחן אשר לפני ה' יערוך נגד צוררינו "חלקם בחיים וצפונך תמלא בטנם" (תהלים יז, יד) (אגרות הראי"ה, ח"ג, עמ' קכ).

כל מי שעוקב את סדרי הישוב, מראשית צעדיו ועד עכשיו, יכול הוא לראות בחוש איך שמכל ירידה אשר סבלנו, נצמחה אח"כ עליה והתפתחות יותר גדולה, וצעד של דליגה לטובה יצא מכל משבר (מאמרי הראי"ה ח"ב, עמ' 360).

ההעדר וההוויה החדשה

הזכרנו למעלה את סיפור מכירת יוסף כדוגמה למהלך שבו מתהפך הרע לטוב, ולבסוף מכירים כל הנפשות הפועלות, שמה שנראה בעיניהם כרעה - "אלקים חשבה לטובה". על תכלית הטובה חזר יוסף מספר פעמים, "כי למחיה שלחני אלקים לפניכם", וישלחני אלקים לפניכם לשום לכם שארית בארץ ולהחיות לכם לפליטה גדולה". וכאן הבין שואל, לשם מה היה צורך בכל אותו מהלך מורכב של מכירת יוסף, האם כדי להחיות את משפחת יעקב בעת הרעה אי אפשר היה לזנום בארץ כנען, מקום מושבם?

נראה, שאף מבטו של יוסף לא היה די רחב בכדי להבין את המהלך האלוקי לכל עומקו ורוחבו, ובהיותו עדיין בעיצומם של האירועים לא הבין את המהלך כולו, ועל כן דרשו חז"ל "וישלחו מעמק חברון" (בראשית לז, יד) - "מעצה עמוקה של אותו צדיק הקבור בחברון" (סוטה יא ע"א): מכירת יוסף שימשה אמצעי להגשמת גזרת ברית בין הבתרים, להורדת יעקב למצרים

שלא בשלשלאות של ברזל, אלא בדרך מכובדת. אך עדיין ניצבת השאלה היסודית, לשם מה היה צורך בגלות מצרים, ומדוע היה צורך להודיע על כך באירוע החגיגי בזמן כריתת הברית בין אברהם לרביש"ע, והרי כריתת ברית היא אות של אחוה וידידות? ! וכבר הזכרנו את דברי המהר"ל, "ויש לך לשאול למה זה ועל מה זה באו על אותם שהם עם ה' ריבוי הצרות המשונות וכו', ובשביל זה לא יספיק התשובה שהחטא היה הגורם, באשר אין ספק שנמצא החטא ג"כ בשאר האומות יותר ויותר, ולא בא עליהם הפורענות כל כך" (נצח ישראל, פי"ד).

יסוד גדול לימדנו המהר"ל, יסוד החוזר פעמים רבות בכתביו:

כי כל הוויה חדשה אי אפשר שיהיה קודם הפסד ההוויה הראשונה לגמרי, כי כל זמן שעדיין יש הוויה הראשונה, לא תחול צורה אחרת (חידושי אגדות, סנהדרין, צ"ע"א ד"ה אמר ר' יוחנן דור שבן דוד). כי ההעדר הוא סיבת ההוויה, ואם אין כאן העדר אז לא תחול שום הוויה, שלא יתהווה דבר רק כאשר קדם לו העדר צורה לגמרי (מהר"ל, נצח ישראל, פכ"ו). כי כבר אמרנו כי לפי ההעדר - יתחדש, ולכן ההוויה - קודם הווית האור, שהוא המציאות הגמור, כתיב לפני זה "והארץ היתה תוהו ובוהו", ואח"כ "יהיה אור". וכן לפני הווית ביהמ"ק, הוא קדוש לגמרי, צריך שיהיה העולם תוהו ובוהו וחשך, כמו קודם הווית האור שהיה החשך הגמור וגו', ואם לא היה נמצא בארץ ההעדר, לא היה כאן הווית האור. משל לזה, הביצה, קודם שיתהווה האפרוח היה נפסדת, שאם הביצה היתה נשארת בהוויה שלה, אין כאן מקבל הוויה, שהרי המקבל אינו חסר וכו' (שם, שם, ועיין בגמרא, תמורה, לא ע"ב).

כשם שגרעין הנזרע באדמה לא ינבט אלא אם כן יעבור תהליך של ריקבון, וכשם שהאפרוח לא יתקם אלא בכיפה מסרחת - ואם ינסו לשמר את הגרעין ואת הביצה לא יצא מהם דבר - כך עם ישראל לא יצא אל המציאות, אלא אם כן יעבור תהליך של העדר. "ויוציא אתכם מכור הברזל" (דברים ד, כ), כשם שהזהבי פושט את ידו ונוטל הזהב מן הכור, כך הוציא הקב"ה את ישראל ממצרים, וכעובר שהוא נתון בתוך מעיה של הבהמה, והרועה נותן ידו ושומטו, כך "הנסה אלקים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי" (שם ד, לד).

יציאת ישראל אל הפועל היא כלידת העובר מתוך קרבי הבהמה, הווייה חדשה מתוך ההעדר, וזה עניינה של הגלות בתולדות עם ישראל. ומוסיף המהר"ל:

כבר התבאר לך כי גלות ישראל, עם שהוא חסרון מצד עצמו לישראל, הוא סיבה אל הטוב המקווה לנו לבסוף וכו', כי כל הווייה יוקדם לה העדר, כמו שביארנו כמה פעמים, כמו שיוקדם הלילה לפני היום, וכך יוקדם העוה"ז לפני העוה"ב, ולכן ראוי שיוקדם לפני זה העדר וחסרון והוא הגלות. אבל יותר מזה, כי כאשר הוציא אותם מן הגלות, ובזה לקח השי"ת אותם לו לעם, וקודם זה היו תחת האומות, וכאילו לא היה להם מציאות כלל, כי אין לאחד מציאות כאשר הוא תחת יד אחר וכו' (נצח ישראל, פרק ל).

גלות מצרים היא אפוא תכנית אלקית להביא את עם ישראל למצב של ריקבון ואפסיות, של העדר וחסרון, כדי שתיוולד לאחר מכן אומה חדשה, מתוקנת ומזוככת יותר. תקופת הגלות היא הכשרה לגאולה, תקופת הריון ללידת גוי גדול שעתיד לקבל תורה ולהאיר את האנושות כולה. לשם כך עליו להשתחרר מכל פסולת ומום, סירכות מדורות קודמים, לעבור תקופה של התבטלות עצמית ולצאת לאחר מכן להווייה חדשה מתוקנת ומטוהרת יותר.

ישראל שהיו משועבדים במצרים, "כאילו היו מחוברים למצרים וטפלים עמהם, אין להם מציאות בפני עצמם וכו', כעובר במעי בהמה, מחובר להם וטפלה אצלה... קודם שיצאו ישראל ממצרים, לא היה להם מציאות כלל, וכבר התבאר הרבה, שהיו כמו העובר שנבלע בבטן אמו, כך היו נבלעים במצרים וכו', וכאשר יצאו ממצרים, כאילו יצאו למציאות" (גבורות ה' למהר"ל, פנ"ט). ועל כן נגזרה גזרת הגלות ונאמרה לאברהם דווקא בשעת הברית הנשגבה; שכן הגלות אינה רק עונש, אלא תהליך הכרחי להגשמת התכנית האלקית "ואעשך לגוי גדול, ונברכו בכך כל משפחות האדמה" (בראשית יב, ב-ג).

נורא עליה

התכנית הזאת היא גזרה אלקית, קבועה מראש, אך ביצועה ומימושה נעשית על ידינו כאן בעולם העשייה בבחירה חופשית ובהתערותא דלתתא; וכשהמימוש גובל בחטא, אנו נענשים על כך, אף שאנו מסייעים למגמה האלקית. יסוד זה אינו נטול קשיים, שהרי הוא מתנגד עם כללי הבחירה החופשית והידיעה האלקית.

בהתנגשות זו דנו חכמינו ז"ל, למשל הרמב"ם בהלכות תשובה פ"ה ובסוף שמונה פרקים. אנו נזכיר כאן את דברי הנצי"ב מולאזין בפירושו לתורה, שדבריו מחודדים ביותר. משה שאל את ה' באיזה אופן תצא פעולת הגאולה אל הפועל, ותשובה ה' היתה "אהיה אשר אהיה" (שמות ג, יד). וביאר הנצי"ב:

אין האופן ברור כעת, משום שזה תלוי בהכנת המקבלים, וא"כ אהיה מתנהג בפעולתי כפי אשר אהיה בכח ישראל אשר יתנו לי כביכול. ולפי הנראה היה ראוי לומר "אהיה כאשר יהיו", והיינו, כפי אשר יהיו המה עדת ישראל במעשיהם, כך אהיה במעשי. אבל באמת גם זה יוצא מהשגחת ה', שיהיו ישראל ראויים לזה האופן או לזה. ואם ש ה ו א ל פ לא ב ד ע ת ה א ד מ, מ"מ כן הוא. ונתבאר בספר דברים בברכת משה לבנימין עפ"י הברייתא דמכילתא במשל נפלא למלך, שצוה לבנו הגדול להקיץ אותו בג' שעות ביום, ולבנו הקטן צוה להקיצו בבקר וכו'. והנמשל מבואר שם, שנתן הקב"ה דעת לשבט יהודה שיהיה ההשגחה בעת קריעת ים סוף בדרך הטבע, ולבנימין נתן בדעה שיהיה בדרך נס נפלא, ומי שנתגבר באותה שעה הוליך את אופן קריעת ים סוף אחר רצונו ודעתו. ובאמת כיוונו שניהם לשם שמים, נתן הקב"ה שכר כל שבט לפי דעתו כמבואר שם באורך. והרי לפי המשל, המלך עצמו תיכן את רוח דעת השבטים היאך יחשבו, ומשלם שכר לפי מחשבתם, וזה הפלא הוא הקושיא המפורסמת בידעה ובחירה, והישוב המפורסם הוא מאמר ה' "כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי" (ישעיהו נה, ח). וא"כ, לא מה שיפלא בשכלנו איך הוא, יפלא ממנו ית', אבל ברור הדבר שכך הוא, בכל דור ובכל

דעת מנהיג הדור, לפי הכנתו נמשך אחריו ההנהגה. ומי תיכן את רוח הכנתו? ג"כ ה' המהווה את הכל. מש"ה אמר ה' "אהיה אשר אהיה", כפי אשר אכין דעת המקבלים, וכך יהיה ראוי לפעולה (הנצי"ב מוולאז'ין, העמק דבר, שמות, ג, יד).

וכך פירש את פרשת מכירת יוסף בפירושו לפסוק "ויהי ביום השלישי כהיותם כואבים" (בראשית לד, כה), "ברחב דבר". הנצי"ב מביא את הפסוקים בישיעיהו, "למה תתענו ה' מדרכיך, תקשיח לבנו מיראתך, שוב למען עבדיך שבטי נחלתיך וכו'" (ישעיהו סג, יז-יח) ואת דרשת חז"ל "כשרצית נתת בלבם לאהוב, וכשרצית נתת בלבם לשנוא" (במדבר רבה פד, יח), ומפרש את הדרשה:

לאהוב הוא במעשה דינה, שאהבה יתרה הראו לדינה, ולשנוא הוא במעשה יוסף. והעירו בזה, דשני המעשיות הנפלאים, מעשה שכם ומעשה יוסף, אע"ג שנחשבו לחטא, וגם נענשו על זה, בכל זאת המה עבדי ה', לא היו ראויים לזה, אם לא שבעיקר שני העניינים היה בהשגחה ורצון עליון ית' שכך יהיה, וזה העיר בלבם באותה שעה אהבה ושנאה יתרה כזו, ולאחר שעברה אותה שעה התבוננו ונתחרטו, כמו שדייקו שם ברבה. ודקדקו חז"ל כל זה מלשון 'למה תתענו ה', שוב למען עבדיך שבטי נחלתיך'. משמע שהקב"ה מביא לפרקים עניין שמביא להתעות, וכן היה בשבטי י-ה.

מקורם של הדברים הוא במדרש תנחומא, עה"פ "ויוסף הורד מצרימה":

זש"ה "לכו ראו מפעלות אלקים נורא עלילה על בני אדם" (תהילים סו, ה). אמר ר' יהושע בן קרחה, אף הנוראות שאתה מביא עלינו, בעלילה אתה מביאן. בא וראה, כשברא הקב"ה את העולם, מיום הראשון בא מלאך המות, מניין? אמר ר' ברכיה, משום שנאמר וחסך ע"פ תהום, זה מלאך המות שמחשיך פניהם של בריות, ואדם נברא בשישי, ועלילה נתלה בו, שהוא הביא את המיתה לעולם, שנאמר "כי ביום אכלך ממנו מות תמות" (בראשית ב, יז).

משל למה הדבר דומה, למי שמבקש לגרש את אשתו, כשבקש לילך לביתו כתב גט, נכנס לביתו והגט בידו, מבקש עלילה ליתנו לה. א"ל מזגי לי את הכוס ואשתה, מזגה לו. כיוון שנטל הכוס

מידה, אמר לה הרי זה גיטך. אמרה לו מה פשעי, אמר לה, צאי מביתי שמזגת לי כוס פושר. א"ל, כלום היית יודע שאני עתידה למזוג לך כוס פושר, שכתבת גט והבאת בידך? אף כך אמר אדם לפני הקב"ה, רבש"ע, עד שלא בראת עולמך קודם שני אלפים שנה, היתה התורה אצלך אמון, שכך כתוב "ואהיה אצלו אמון ואהיה שעשועים יום יום" (משלי ח, ל), שני אלפים שנה, וכתוב בה "זאת התורה אדם כי ימות באהל" (במדבר יט, יד). אילולי שתקנת מוות לבריות, היית כותב בה כך? אלא באת לתלות בי את העלילה, הוי "נורא עלילה על בני אדם" וכו'. וכך הוא אומר ביוסף "ויראו אחיו כי אותו אהב אביהם", ע"י לשון של ארגמן שעשה לו כתונת פסים וכו' גרם לכל השבטים לירד למצרים. ואמר ר' יודן, היה הקב"ה מבקש לקיים גזירת ידוע תדע, והביא עלילה לכל הדברים האלו, כדי שיאהב יעקב את יוסף, וישנאו אחיו וימכרו אותו לישמעאלים ויורידוהו למצרים וישמע יעקב שיוסף חי במצרים וירד עם השבטים למצרים וכו', הוי "נורא עלילה על בני אדם" (תנחומא, פרשת וישב).

הגזרה האלקית קיימת ותוכננה מראש, והקב"ה מביא עלילה על בני אדם כדי לקדם את תכניותיו, כמו במשל הגט, שהוא נכתב ומוכן, והבעל רק ממתין לאיזו עלילה כדי ליתן הגט לאשתו. בסופו של דבר מתברר, שהכול לטובה; ומה שהיה נראה כחטא ועונשו, התברר כמהלך אלקי להביא את הטוב ולהגשים את התכלית האלקית.

הגלות - שלב הכרחי בגאולה

מכאן השקפה שונה וחדשה על היחס שבין גלות לגאולה. התפיסה המקובלת טוענת שמפני חטאינו גלינו מארצנו: אין גלות ללא חטא; ומשחטאנו וגלינו, אנו מצפים לגאולה שתבוא ותתקן את המעוות, ונחזור למצבנו שלפני החטא. לפי תפיסה זו אין הגאולה אלא אירוע שבדיעבד, שכן אילולא החטא לא היה צורך בגאולה.

מעתה יש לנו תפיסה מחודשת: הגאולה אינה חזרה לראשוניות, אלא מציאות חדשה, מעולה ומרוממת יותר ממה שהיה לפנינו. ברם כדי להביא

את המציאות למצב מרומם זה, יש צורך בגלות, שכן כל הוויה חדשה צריך שתקדם לה העדר. על כן אין לומר שהגאולה נועדה לתקן את קלקולי הגלות, אלא אדרבה הגלות נועדה להכשיר את הגאולה.

וכשם שהגלות היא צורך הגאולה, כך חרבן הבית הוא צורך הבנין. אי אפשר לבנות בית חדש לפני שהורסים את הישן, ורק על הריסותיו של הישן אפשר לבנות בית חדש, גדול ומפואר יותר, יסודותיו של הבית הקטן והישן לא יוכלו לשמש את הבית החדש והגדול.

החרבן המגיע לבית המקדש היא סיבת הויתו שיהיה לו בסוף. וכאשר תדע ותבין דברים אלו, אז תבין דברים גדולים, כי חרבן הבית, אף שהוא חרבן אליו בעצמו, הוא סיבה להווייה יותר עליונה מאוד וכו'.

ועוד, כי לא היה ראוי מן השי"ת, אשר הוא הטוב האמיתי, חורבן הבית הקדוש, ויהיה הוא ית' סיבה להפסד, שהוא חרבן הבית הקדוש וכו', אם לא היה דבר זה, שיעלה הכל הוויה יותר עליונה. ואף ביהמ"ק ראשון שחרב בעוונינו, אמרו "גדול יהיה כבוד הבית האחרון מן הראשון אמר ה'" (חגי ב, ט), ופירשו ז"ל, שהיה בית שני יותר גדול בשעורו מן הבית הראשון, וגם בזמנו היה יותר גדול, שזה היה עומד ת"י שנה, וזה ת"ך, כדאיתא ביומא (ט ע"א). מזה תראה כי מן השי"ת אשר מאתו המציאות, אי אפשר שיבא חרבן והפסד המציאות, אם לא כאשר יעלה אל הוויה ואל מציאות יותר במעלה, ולכך יקבל המציאות שלפניו הפסד וכו'. וכמו שהיה בריאת האור, שהיה נמצא העדר בבריאה, שהיתה הארץ תוהו ובוהו, עד שהיה כאן העדר המציאות לגמרי, ואז נברא האור להשלים הבריאה. וכן בעצמו אינו ראוי שיהיה המדרגה העליונה, הוא הבית האחרון נמצא ראשון, רק שמעלין בקדש, ולכן היו נמצאים שני הבתים הקודמים" (מהר"ל, נצח ישראל, פכ"ו בסופו).

כלומר: אי אפשר היה להתחיל הבית השלישי המפואר, כי מעלין בקדש, והוא חייב לבא בהדרגה, וע"כ התחיל בבית הראשון, אלא שבהמשך הזמן הוא חרב, כדי לבנות על חורבותיו בית מפואר יותר.

מעתה יובן המדרש שפתחנו בו "מתחילת ברייתו של עולם צפה הקב"ה מקדש בנוי וחרב ובנוי וכו' ויאמר אלקים יהי אור - זה בנוי ומשוכלל, שנא' "קומי אורי כי בא אורך". אין כאן רק ציפיית עתיד, אלא הצהרת כוונות. כשם ש"יהי אור" בא רק לאחר התוהו ובוהו, כך ביהמ"ק המשוכלל לא יבא אלא לאחר שהיה בית ישן שחרב ועל גביו יבנה הבית המשוכלל.

וכך נאמר לאברהם במדרש הנ"ל, "ידוע שאני מפזרן - תדע שאני מכנסן, ידוע שאני משעבדן - תדע שאני גואלן". אף בזה גילה הקב"ה לאברהם סדר ההנהגה האלקית, שכדי לגאלן יש צורך לפני כן להגלותן, כדי שתהיה אח"כ הוויה חדשה. וע"כ אמרו חז"ל: "ראוין היו ישראל להשתעבד, אילולי עמדו פרעה ומצריים וכו', ראוין היו ירושלים ליחרב ובית המקדש לישרף, אילולי עמדו נבוכדנצר וחביריו" (מסכת שמחות פ"ח, טד). וכן אמרו, "עלה אריה במזל אריה והחריב אריאל (עלה נבוכדנצר המכונה אריה, בחדש אב שמזלו אריה, והחריב המקדש שכיניו אריאל) על - מנת שיבא אריה במזל אריה ויבנה אריאל (הקב"ה הנקרא אריה יבנה ביהמ"ק בחדש אב) (פסיקתא דרב כהנא, פסקא יג, אות טו).

אין כאן הבטחה, שלאחר החורבן של נבוכדנצר ישוב הקב"ה ויבנה את המקדש, אלא שעלייתו של נבוכדנצר לא היתה אלא על מנת שהקב"ה ישוב ויבנה. מגמתה של ההשגחה לא היתה להביא את נבוכדנצר להחריב את הבית, אלא על מנת לבנות בית חדש.

נחמתו של ר' עקיבא

עתה נשוב לאשר החילונו, לבאר המעשה שבסוף מסכת מכות. בראשית המאמר תמהנו, מדוע נזקק ר' עקיבא לנבואת החרבן של אוריה כדי לאמת את נבואת הנחמה של זכריה; עוד תמהנו, מה הוא חידש לחבריו, וכי לא הכירו את פסוקי הנחמה שבזכריה; גם תהינו לפשר תגובתם הכפולה "עקיבא נחמתנו עקיבא נחמתנו".

כעת הדברים מובנים. גם חבריו של ר"ע הכירו את נבואת זכריה, אלא שהיה קשה בעיניהם, מדוע הגאולה צריכה לבוא דרך חורבן נורא כ"כ ששועלים יוצאים מבית קודש הקודשים. ועל כך השיב ר"ע, שאי אפשר

להוויה חדשה בלא ההעדר, ואי אפשר לבניין חדש מפואר וגדול יותר בלא חורבן הבית הישן. ועל כן כל זמן שלא נתקיימה נבואת אוריה "לכן בגללכם ציון שדה תחרש וירושלים עיין תהיה והר הבית לבמות יער" (מיכה ג, יב), אי אפשר שתתקיים נבואת הנחמה והגאולה של זכריה. כשראה ר"ע את השועל יוצא מקודש הקודשים, הבין שהתקיימה נבואת אוריה, ושנבואת אוריה איננה רק נבואת חרבן, אלא היא עצמה נבואת בניין. כאשר רואים הריסת בית קטן באזור יוקרתי, מבינים שבזה מכשירים את הקרקע לבניין רב ממדים; הריסת הבית הישן היא הפעולה הראשונה של בניין הבית החדש.

"לכן הפסד וחורבן הבית, היא סיבת ההוויה האחרונה וכו', אבל מפני כי כל ההוויה יוקדם לה העדר, א"כ העדר ביהמ"ק הוא סיבת הוויתו, וכאלו כבר התחיל הווית ביהמ"ק וכו' (מהר"ל, נצח ישראל, פכ"ו); וע"כ נחגוג בעתיד את יום החורבן כיום מועד. "כי ההפסד אשר הגיע לביהמ"ק היה סיבת הוויתו, כי לא היה חרבן ביהמ"ק ראשון - גם לא היה חרבן ביהמ"ק השני - לעצמו, רק שהיה נמשך אחריו בניינו, שביום שחרב הבית נולד המשיח, ולכך בזמן שלום יהיו אלה הימים לששון ולשמחה, כי ההפסד שהגיע אל הבית, הוא היה הסיבה אל הוויתו, וכאשר נבנה הבית, ראוי שיהיה מועד - הזמן אשר הוא סיבה לחרבן שלו (שם, פנ"ה).

ופירושו: כי הנה על חורבן הבית נאמר "חשב ה' להשחית חומת בת ציון, נטה קו וכו'" (איכה ב, ח), והרי "נטה קו" נאמר בדרך כלל על בניינו של דבר, וכמו "חרש עצים נטה קו" (ישעיהו מד, יג) ואיך נאמר "נטה קו" על חורבן הבית? אלא שסתירה זו - בניין היא, ולכך מטבע הלשון של החורבן זהה למטבע הלשון של הבניין (נצח ישראל, הוצאת מכון ירושלים, פכ"ו, הערה 43).

ודיוק נפלא נראה בדברי ר"ע בגמרא, שכך אמר: "עד שלא נתקיימה (בעבר) נבואתו של אוריה, הייתי מתיירא שמא לא תתקיימה נבואתו של זכריה (בעתיד), עכשיו שנתקיימה נבואתו של אוריה (בעבר) בידוע שנבואתו של זכריה מתקיימת (בהווה)". ולכאורה היה צריך לסיים "בידוע שנבואתו של זכריה תתקיימם (בלשון עתיד). ואמנם כן הוא הלשון בדפוס הראשון של המהר"ל בנצח ישראל פכ"ו, אך בדפוס לונדון

הגירסא היא "נבואתו של זכריה מ ת ק י י מ ת " עפ"י הגרסה שבמסכת מכות.

והדברים מאוד מדויקים, שעיקר תשובתו של ר"ע היתה, שבשעה שרואים את החורבן, מבינים שפעולת ההריסה היא תחילת פעולת הבנייה, וע"כ נבואתו של זכריה מ ת ק י י מ ת כבר עתה בהווה.

מעשה נבין גם את תגובתם של החכמים, "עקיבא נחמתנו, עקיבא נחמתנו". ישעיהו פותח את נבואות הנחמה במילים "נחמו נחמו עמי יאמר אלְקִיכֶם" (מ, א), ודרשו חז"ל "חטאו בכפלים - 'חטא חטאה ירושלים' (איכה א, ח), לקו בכפלים - 'כי לקחה מיד ה' כפלים בכל חטאתיה' (ישעיהו מ, ב), ומתנחמים בכפלים - 'נחמו נחמו עמי'" (ילקוט שמעוני ישעיהו, תמה). חטא כפול ומלקות כפולות - ניחא, אך מהי נחמה כפולה? אם אדם כבר התנחם, במה אפשר לנחמו עוד? ומבאר השפת אמת:

ולכן כשיתקיימו ההבטחות, התברר למפרע כי הכל היה לטובה, ולכן נקרא הקב"ה 'בעל הנחמות', כי הנחמות של בני אדם אינם יכולים לתקן הצער העבר, אבל הנחמה של הקב"ה היא מהפך לו הצער לטוב. והגם כי איננו מבינים איך יהיה מתהפך מה שעבר, כי אנחנו בתוך הטבע ובתוך הזמן, אבל לעתיד נראה ונבין זה ההיפוך (ויצא, תרנ"ח).

בנוהג של בני אדם כשבאים לנחם, מדברים על האסון שקרה ועל המקרה הרע, ומנחמים שבעתיד בעז"ה "יהיה טוב". זוהי נחמתו של בשר ודם. אך נחמתו של הקב"ה כפולה היא, בהיותו בעל הנחמות איננו מסתפק רק בהבטחה שיהיה טוב, אלא מראה שגם היה טוב, ושהעתיד הטוב מגלה למפרע שמה שנראה בעבר כרע, הוא זה שהביא לטוב.

אף חבריו של ר"ע ודאי האמינו בנבואות הנחמה שבעתיד, ובודאי שידעו המקרא "עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים", אלא שתמיהתם נסבה על אודות החורבן הגדול: מדוע צריכה הגאולה לעבור דרך חורבן שבו יוצא שועל מבית קודש הקודשים? על כך ענה להם ר"ע, שהחורבן הגדול הוא תחילת הבניין, וכשירדו לסוף דעתו של ר"ע והבינו שהחורבן הוא יסוד הבניין, ושהגלות היא הכשרת הגאולה, הפנימו את נחמתו של

הקב"ה, התעוררו ואמרו: "עקיבא נחמתנו עקיבא נחמתנו". מעתה הנחמה כפולה היא: איננו מאמינים רק בטוב שיופיע, אלא אנו מבינים גם את הטוב שהיה.

ייחודו של רבי עקיבא

הגמרא במסכת מנחות מספרת:

כשעלה משה למרום מצאו להקב"ה שיושב וקושר כתרים לאותיות, אמר לפניו, רבש"ע מי מעכב על ידך (מדוע יש צורך להוסיף כתרים על האותיות) א"ל, אדם אחד יש שעתיד להיות בסוף כמה דורות ועקיבא בן יוסף שמו, שעתיד לדרוש על כל קוץ וקוץ תילין תילין של הלכות. אמר לפניו, רבש"ע הראה לי, א"ל חזור לאחוריק, הלך וישב בסוף שמונה שורות ולא היה יודע מה הם אומרים. תשש כוחו. כיוון שהגיע לדבר אחד אמרו לו תלמידיו, רבי מנין לך? א"ל הלכה למשה מסיני, נתייבבה דעתו. חזר ובא לפני הקב"ה, אמר לפניו, רבש"ע הראיתני תורתו, הראיני שכרו, א"ל חזור לאחוריק. חזר לאחוריו, ראה ששוקלין את בשרו במקולין, אמר לפניו, רבש"ע זו תורה וזו שכרה?! א"ל שתוק, כך עלה במחשבה לפני (מנחות כט, ע"ב).

את דברי הגמרא ביאר ר' משה לייב שחור (בספרו אבני שהם, דברים ג, ה) בצורה נפלאה, למשל, למה הלך משה שמונה שורות לאחוריו, ועוד דיוקים שדייק שם. לענייננו נזכיר רק את פירושו לחלק השני של המעשה, לתשובת ה' לשאלתו של משה "זו תורה וזו שכרה": "שתוק, כך עלה במחשבה לפני". הרב שחור מבאר זאת עפ"י דברי הש"ה על הפסוק "בראשית ברא אלקים". התורה מזכירה בכל הפרק הראשון של בראשית שם אלקים ולא שם ההויה, ורק בפרק השני נזכר לראשונה שם ההויה; ואמרו חז"ל, שבתחילה עלה במחשבה לברא העולם במידת הדין, וראה שאין העולם מתקיים, ושיתף מידת הרחמים למידת הדין (עיין רש"י, בראשית, א, א). וביאר הש"ה שאין הכוונה שבתחילה עלה במחשבה, ולאחר מכן התחרט וביטל דעתו הראשונה; אלא שיש בעולם הנהגה הנקראת "עלתה במחשבה" והיא מידת הדין, וזהו שאמר לו הקב"ה "שתוק, כך עלה

במחשבה לפני; היינו, שעפ"י מידת הדין שעלתה במחשבה זהו דינו של ר"ע, שהוא נידון עפ"י מידת הדין.

רבי עקיבא נידון על פי מידת הדין שעלתה במחשבה תחילה, משום שמידתו לומר "כל דעביד רחמנא לטב עביד". הוא ראה את אור העתיד כבר בהווה, והוא חי בעולם שלעתיד לבוא, שבו יהיה ה' אחד ושמו אחד, שבו יברכו על הרעה כמו על הטובה. ועל כך הצטער רבי עקיבא כל ימיו, מתי יגיע פסוק זה לידי ואוכל לומר "ה' אחד" במובן העתידי של הכתוב. ואכן יצאה נשמתו באחד תוך כדי סריקת בשרו במסרקות של ברזל. ועל כן השועל שיוצא מבית קה"ק אינו מדאיג אותו, משום שהוא רואה את הגאולה בעצם החורבן, וההווה מואר אצלו באור העתיד.

הודאה על הגלות בליל הסדר

מאמר תמוה מצאנו בירושלמי: "אמר הקב"ה, אתם מכרתם בנה של רחל בעשרים כסף שהם חמש סלעים, לפיכך יהא כל אחד ואחד מפריש ערך בנו חמש סלעים" (שקלים, ב, ג). והעיר המשך חכמה על מדרש זה: "והוא פלא, אם נענשו עבור זה, מדוע שבט יוסף צריך ליתן חמש סלעים, ולמי? לשבטו של לוי שהוא היה המוכר"? (משך חכמה, שמות יג, יג)*.

הגאון ר' שלמה פישר שליט"א כתב פירוש נאות על דברי חז"ל אלו. בריש פרשת ויגש דרשו חז"ל את המקרא "מים עמוקים עצה בלב איש, ואיש תבונות ידלנה" (משלי, כ, ה) על יהודה, שהצליח להבין מחשבות יוסף לעומקם כמו ששואב המים מצליח לדלות מים עמוקים מבאר (בראשית רבה, צג, ד); ברגע שהקב"ה שם בלבו של יהודה את העצה "לכו ונמכרנו לישמעאלים", ומצא שהכוונה האלוקית היתה לעשותו שליט במצרים להביא מחיה לבית יעקב. אולם יוסף לא חדר לכל עומק הבאר, והכוונה האלוקית היתה עמוקה יותר: "וישלחהו מעמק חברון", והלא חברון בהר, שנאמר "ויעלו בנגב ויבא עד חברון", אלא מעצה עמוקה של אותו צדיק הקבור בחברון, לקיים מה שנאמר לאברהם בין הבתרים "כי גר יהיה

* הסיפא של דבריו היא ע"פ רש"י (בראשית מט, ה), ששמעון ולוי הם שאמרו איש אל אחיו לכו ונהרגנו.

זרעך" (הובא ברש"י, בראשית, לז, יד; סוטה יא ע"א); הרי שמכירת יוסף היא תחילת ההשתלשלות של קיום העצה העמוקה של הורדת ישראל למצרים לקיים גזרת "כי גר יהיה זרעך", ולהעלותו משם ברכוש גדול.

להבין מהלך זה מסוגל רק מי שיש לו יחסים של בן כלפי אביו, כמ"ש "וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש את בנו, ה' אלקיך מייסרך" (דברים ח, ה); שאם המכה אינו האב, אין המוכה מבין את פשר היסורין, שרק בן המוכה ע"י אביו יודע שכוונת היסורין והמכות לטובה. מכת בכורות היתה הגילוי הראשון של יחס הקב"ה לישראל שהם בחינת בני - "בני בכורי ישראל" (שמות ד, כב), "ואומר אליך שלח את בני ויעבדני" (שם שם, ג). על כן נבחרה מצוות פדיון בכורות להודות להקב"ה על מכירת יוסף, שהיא היא שגרמה לגלות מצרים, לזיכוכ עם ישראל ולהולדתו מחדש, כדי להובילו לקבלת התורה וכניסה לארץ ישראל; ומטעם זה אנו נותנים ללוי חמש סלעים להראות שאנו מבינים פשר הירידה למצרים, ומודים לקב"ה על מכירת יוסף (הרב שלמה פישר, דרשות בית ישי, סי' ו, עמ' ס).

בזה יובן שמה ששיבחו חז"ל ואמרו "כל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח" אינו רק כפשוטם של דברים, שמי שמקדיש יותר זמן לספר ומאריך ביציאת מצרים הרי זה משובח; שכאשר מספרים על היציאה ממצרים, מתעוררת השאלה, איך הגענו לעבדות ושפלות כזאת; ואם התשובה היא שהקב"ה הוריד אותנו לשם, נשאלת השאלה: מדוע עלינו להודות לו שהוציאנו משם, לא יוריד ולא יעלה?! לכן מסבירה הגמרא ש"מתחיל בגנות ומסיים בשבח", והגנות איננה רק "עבדים היינו לפרעה במצרים", אלא "מתחילה עובדי ע"ז היו אבותינו", שהוכתמנו בגנות נפשית. במצב מגונה זה אי אפשר להיות עם סגולה, ועל כן הורידנו למצרים ונהיינו שם עבדים עד כדי מציאות של עובר ירך אמו, של התבטלות כלפי המצרים, נתבטלנו למציאות של העדר וחסרון כדי להעלותנו משם כהווייה חדשה. מכאן שהמרבה לספר ביציאת מצרים אינו מספר רק שאנו מודים לקב"ה שהיינו עבדים וגאלנו משם, אלא עליו להרחיב את היריעה ולספר מה שהיה לפני הירידה למצרים, כדי להסביר מדוע ירדנו למצרים; ומספר זה הריהו משובח, משום שמגלה בזה שמבין את ההנהגה האלוקית לעומקה ולאשורה, שיודע שיש להודות לא רק על היציאה ממצרים אלא

אף על הירידה לשם, ובזה יודע לברך על הרעה כמו על הטובה.

ואכן כמה רמזים רומזים בליל הסדר על מכירת יוסף:

א. במסכת פסחים שנינו: "תנא, כל אחד ואחד נותן פסחו בעורו ומפשיל לאחוריו" (רש"י: כשהיו הולכים לבתיהם היה נותן פסחו בעורו ומפשיל לאחוריו). "אמר רב עיליש (רש"י: שם חכם) טייעות" (רש"י: דרך סוחרים ישמעאלים הוא זה) (פסחים, סה ע"ב). לשם מה עלינו לשאת את קרבן הפסח כדרך סוחרים ישמעאלים, אם לא שיש רמז בדבר, להזכיר שדרך לקיחת קרבן פסח הוא כדרך סוחרים ישמעאלים כדי לזכור בזה את מכירת יוסף, "ויעברו אנשים מדינים סוחרים וכו' וימכרו את יוסף לישמעאלים" (בראשית לז, כח).

ב. כתב הרמב"ם: "מתחיל ומברך בורא פרי האדמה, ולוקח ירק ומטביל אותו בחרוסת ואוכל קזית" (רמב"ם חמץ ומצה, ח, ב). וכתב רבנו מנוח שם: "ואנו נוהגים בכרפס זכר לכתונת הפסים שעשה יעקב אבינו ליוסף, אשר בסיבתה נתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים". ומה הקשר בין כתונת הפסים לכרפס? שכן כתב רש"י: "ועשה לו כתונת פסים, לשון כלי מילת כגון כרפס ותכלת" (בראשית לז, ג). הכרפס הוא בד משובה, כמו שמצינו במגילת אסתר "חור כרפס ותכלת" (אסתר א, ו), ואנו מטבילים את הירק הנקרא כרפס בחרוסת, זכר למה שעשו האחים, "ויקחו את כתונת יוסף וישחטו שעיר עיזים ויטבלו את הכתונת בדם" (בראשית שם, לא).

את הכרפס מטבילים בתחילת הסדר בליל פסח כדי להפנים בנו, שהתכנית האלוקית להורידנו למצרים תתמש ע"י מכירת יוסף; ואף שיעקב התלונן "נסתרה דרכי מה'", "למה הרעותם לי", נתגלגל הכול לטובה, ואנו מודים בליל הסדר לא רק על היציאה ממצרים, אלא אף על הירידה לשם. מסיבה זו אמר רבן גמליאל "כל שלא אמר פסח, מצה ומרור, אינו יוצא ידי חובתו", אף שההיגיון מחייב לשנות הסדר ולומר "מרור, פסח ומצה", שהרי סיפור יציאת מצרים מתחיל במרור, בעבדות, ומסיים בשבח, ביציאה לחירות שהוא פסח ומצה. אלא המרור כשלעצמו אינו ניכר כסימן לטובה בהיותו מעצם טבעו קשה ומר, ורק לאחר היציאה והגאולה מתברר למפרע תפקידו החיובי; וכיוון שבליל הסדר אנו מודים על הירידה למצרים צריך להקדים

את הפסח והמצה, כדי שאפשר יהיה לראות את הטוב שבמרור.
על יסוד זה של צפיה לישועה מכל דבר, כתב הרב קוק זצ"ל באגרת לרב
חרל"פ זצ"ל.

צופי הישועה, המשכילים המזהירים כזהר הרקיע (ע"פ דניאל יב, ג) הם המביאים את הגאולה וכו'. הם המצפים לאור ה' ולמלא הכבוד העליון, שומרים הם את עקבות משיחנו, יודעים הם שכל העולם ומלואו, כל סבכי התולדה וכל יצרי מעלליה, אינם כי אם צעדים שאורו של משיח הולך וצועד בקרבם. סוכת דוד הנופלת, יודעים הם שגם בנפלה מלאה חיים וגבורת נצח והוד נופלת היא כאשר יפול הארי על טרפו, "כרע רבץ כאריה וכלביא מי יקימנו" (בראשית מט, ט), ובמרומי שמים מעל, בגני העדנים העליונים והתחתונים, במחשכי הארץ היותר אפלים, בשאול ואבדון ובכל חרישות רשע וכסל, בעריצות של מושלים, עריצים גם משכילים וצדיקים, ובמזימות של מנהלי סיעות פוליטיות, בצבאות מרומים, ובהיכלי אורים עליונים שכולם אומר כבוד - בכל גבורת זרע ה' אשר בבנין סוכת דוד הנופלת נגלתה וכו'. לא חלישות כח הוא זה מה שישועתם של ישראל היא קמעה קמעה, כי אם גבורת הגבורות וכו'. לצפות לישועה מכל הערכים (בכתי"ק: העברים) מכל העלילות ומכל המסיבות, מאמונה ודאית בהירה, מידיעה פנימית חודרת, את הכיוון והדיוק אשר בכל העלילות כולן נתכנו לא-ל דעות ה', בין כשהן עוברות דרך רצונות חפשיות והגיונות נפתלות אשר לאנשים יחידים, בעלי השפעה כח וממשלה, בין כשהן עצת גוים ומחשבות עמים, בין כשהן מתגלמות בכל חוקי הויה וטבע. "אש וברד שלג וקיטור רוח סערה" (תהלים קמח, ח).
(אגרות הראי"ה ח"ג, עמ' יט).

על הפסוק "דומה דודי לצבי" (שיר השירים ב, ט) דרשו חז"ל - מה צבי זה נראה וחוזר ונכסה נראה וחוזר ונכסה, כך גואל הראשון נראה ונכסה וחוזר ונראה... כך גואל אחרון נגלה להם וחוזר ונכסה מהן" (שהש"ר ב, ג).

פשוטו של מדרש מלמדנו, שאף שהצבי נכסה, אין זה אומר שהוא נעלם ואיננו, שהרי בסופו של דבר הוא מופיע שוב. אך בעומק הדבר יש כאן

רבותא גדולה יותר, שאפי' בזמן הכסוי הוא ממשיך להתקדם, שהרי כשנגלה הוא נגלה על ראש ההר השני. וכך הגואל האחרון, גם בשעה שהוא נכסה ממשיך לרקום את הגאולה.

מדרש זה מונח ביסודו של מאמר שכתב הרב קוק זצ"ל לאחר פרעות תרפ"ט:

כל מי שעוקב את סדרי הישוב, מראשית צעדיו ועד עכשיו, יכול הוא לראות בחוש איך שמכל ירידה אשר סבלנו נצמחה אח"כ עליה והתפתחות יותר גדולה, וצעד של דליגה לטובה יצא מכל משבר... והנה ראינו עין בעין איך שמתוך המחשכים יצא לנו אור גדול, והישוב המצומצם רחבו גבוליו, ובאה א"י למדרגתה הישובית היא עומדת בה היום. והרי ראינו במדה זעירה את הגואל שנכסה וחזר ונגלה לנו...

ומזה עלינו ללמוד ולקחת לקח טוב, שלא להיות נופלים ברוחנו גם מחרדתה של הנפילה הנוראה אשר נפל ישובנו כעת ע"י הרשעים הרוצחים הטמאים אשר הרגו בזדון חסידי עליון, גדולי התורה והיראה (בירושלים, בחברון, במוצא, בצפת וביתר המקומות הקדושים). הכסוי הזה אשר נכסה הגואל ההולך לפנינו... אמנם איום ונורא הוא. יש בו צדדים שהוא עולה במחשכיו על כל הירידות אשר סבלנו מאז התחיל ישובנו להבנות. אבל ברור הדבר שלפי הערך של הכסוי הזה הגדול יהיה האור אשר יגלה... בטוחים אנו שממכתנו הגדולה הזאת תצמח ישועה. (מאמרי הראי"ה, ח"ב, עמ' 360).